
דימה אדמסקי

איך עמדו את הדוביים?

רב אלוף חיים בר-לב והעימות הישראלי – סובייטי במלחמות ההתשה

פרסום מס' 97
המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס
יוני 2005

How the bears were stopped: Lt. Gen. Haim Bar-Lev and the Israeli–Soviet Confrontation during the War of Attrition

Dima Adamsky

Published by the Leonard Davis Institute for International Relations

The Hebrew University of Jerusalem

June 2005

עריכת לשון : גלית שמאע

עיצוב העטיפה : היחידה לשירותי משרד, האוניברסיטה העברית, ירושלים

סדר והדפסה : דפוס "אחוות"

פרסום המכון מס' 97

המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס

האוניברסיטה העברית בירושלים

יוני 2005

תוכן המאמר אינו משקף בהכרח את עמדת המכון

תוכן העניינים

5	פתח דבר
9	מבוא
10	א. מבצע קווקז
14	ב. ההפתעה המודיעינית
16	ג. הבעה הרוסית
20	ד. הדיוון בדרכן ההתמודדות והכרעת הרמטכ"ל
28	ה. טילים על גזרות התעללה
33	סיכום

פתח דבר

ב-1999 הקימו משפחתו וחבריו של רב אלפי חיים בר-לב ז"ל קרן להנצחת זכרו. הקרן הוקמה בשיתוף המכון ליחסים בינלאומיים ביןלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס באוניברסיטה העברית בירושלים, והוא פועלת בחסותו כדי להבטיח את המשך ההנצחה ואת עידוד המחקר בנושא הביטחון ומדיניות החוץ של מדינת ישראל. חיים בר-לב ז"ל (1924-1994) כיהן כרמטכ"ל, חבר הכנסת, כשר המשחרר, התעשייה והפיתוח וכשר המשטרה. בעת פטירתו שימש שגריר ישראל ברוסיה.

mdi שנה הקרן מעניקה פרס למחבר עבודת מחקר מצטיינת הקשורה לתהום שבו עסק בר-לב: מדיניות החוץ והביטחון של מדינת ישראל בשנים 1966-1992. המכון ע"ש לאונרד דיוויס מוציא לאור פרקים מן העבודות הזוכות. הקרן אף אורכת טקס שנתי שבו מוענק הפרס לזכה ובמסגרתו נשענת הרצאה מפי דמות הקשורה למדיניות החוץ או למדיניות הביטחון של ישראל.

בשנת 2004 נבחרה עבודתו של מר דימה אדמסקי 'התערבות צבאית סובייטית במלחמת התחשה: ההפעלה המודיעינית ומקורותיה' כחיבור מצטיין. אדמסקי בוחן את יחסיו הגומליים האסטרטגיים שנוצרו בין ישראל לברית המועצות לאחר ההתרבות הסובייטית במלחמת התחשה. החיבור מתמקד בחלקו של הרמטכ"ל, דאז רב אלפי חיים בר-לב, בתפקיד המיקוח שנייה להרשותם של ברית המועצות. מאמר זה הוא חלק מעבודות המוסמך.

המחבר סיים בהצטיינות הן את לימודי לתואר הראשון במדעי המדינה ומצוינות באוניברסיטת חיפה, הן את לימודי התואר השני בתוכנית ללימודי הביטחון באוניברסיטת תל אביב. כיום הוא עושה את לימודי הדוקטורט ביחסים הבינלאומיים באוניברסיטת חיפה. עבודות המוסמך של אדמסקי צפוייה להתפרסם בקרוב בספר בהוצאת "מערכות".

אנחנו מסתדריםמצוין עם מאות מיליון ערבים [...] אולם, אם מוסיפים לנו בנוסף עוד שלוש מאות מיליון רוסים – אין לנו מהלך הכרעה (ראש אג"ם, אלוף דוד אלעוז, דיון מטכ"ל יולי 1970).*

We do not want to fight the Russians, but if they approach the canal too close, or if they interfere with our missions... we shall fight them (Lt. General Haim Bar-Lev, interview to Western television, July 1970).**

* דיון מטכ"ל עם שר הביטחון משה דיין, 6.7.1970, אוסף פרטி (בעלי המסמכים ביקשו להישאר בעילום שם).

** Daniel Dishon (ed.), *Middle East Record 1969–1970*, Jerusalem 1971, pp. 156–157

מבוא

ברית המועצות איימה בהזדמנויות שונות להשתמש בכוח צבאי במאם לעזר לבנות בריתה, מאז ה彷ה לגורם עצמתי בעל נוכחות באזור : בפעם הראשונה, במהלך מלחמת סוריה ב-1956 לטובת מצרים ; בפעם השנייה לקראת סיום מלחמת ששת הימים לטובת סוריה ; בפעם השלישייה בתחילת השבוע השני במהלך מלחמת יום הכיפורים, לטובת סוריה ; בפעם הרביעית לקראת סיום העימות באוთה מלחמה, במטרה למנוע את כיתורה ואת השמדתה של 'הארמיה השלישייה' המצרית. פעמיים שיגרה ברית המועצות כוחות לחץ את בנות בריתה מצוקה כבאות : בראשונה ב-1970, במהלך מלחמת ההתשה במטרה לסייע למצרים להתמודד עם עליונותה האוירית של ישראל ; פעם נוספת בתחלת 1983 לאחר השמדת מערך טילי קרקע-אוויר (טק"א) שבנו הסורים בלבנון.¹

מאמר זה בוחן את יחסיו הגומלין האסטרטגיים שנוצרו בין ישראל לברית המועצות לאחר איתור דווייזית ההגנה האוירית הסובייטית למצרים בראשית מרץ 1970. תחילת אציג, על סמך מקורות רוסיים שנעשו זמינים לאחרונה, את שלביים העיקריים של 'מבצע קוקז', שם הקוד הרשמי לפרישת למצרים של כוחות ההגנה האוירית הסובייטיים. בהמשך אסביר מה היו הנרות העבודה של ישראל וארצות הברית ומדוע הן הופטו מן המהלך הסובייטי.

1 מציאות זו היאיצה הן את העיסוק המשעי והן את המחקר האקדמי המתמקדבים בלימוד התהליך של קבלת החלטות בברית המועצות, בהתנוגות סובייטית בזמני משב, בשימוש סובייטי באזומים ובכלל זאת בלימודה ובניתוחה של הנכונות הסובייטית להתערבות לטובת בעלי הברית במצוקה. ראה אריאל ויט, 'האים בהפולט כוחות סובייטים במלחמות ישראל-ערבי', מערכות Francis Fukuyama, 'Nuclear Shadowboxing: Soviet Intervention', 27–18, 337; 'Threats in the Middle East', ORBIS 25 (Fall 1981), p. 581; Idem, 'Soviet Threats to Intervene in the Middle East 1956–1973', RAND, note N-1577-FF, June 1980; Uri Bar-Joseph and John P. Hannah, 'Intervention Threats in Short Arab-Israeli Wars: An Analysis of Soviet Crises Behavior', Journal of Strategic Studies 11 (December 1988); Jiri R. Valenta and William C. Porter, Soviet Decision-making for National Security, London 1979, pp. 437–467; Dennis Ross, 'Rethinking Soviet Strategic Policy: Inputs and Implications', Journal of Strategic Studies 1 (May 1978), pp. 3–31; Uri Raanan, 'Soviet Decision Making in the Middle East, 1969–1973', ORBIS XVII (Fall 1973), pp. 946–977

עם איתור הנוכחות הצבאית הסובייטית במצרים התלבטה ישראל בין הרצון לנכח במהלך המלחמה לבין הניסיון להמנע מעימות צבאי עם מעצמה-על. במקודם המאמר עומד אופן התמודדותה של ישראל עם דילמה זו, תוך הדגשת חלקו של הרמטכ"ל דאז, רב אלוף חיים בר-לב. כמו כן אדון בסיוונה הזמני של פרשה זו, כלומר בהפסקת האש באוגוסט 1970 שבמסגרתה קודם לערך התק"א המצרי הגיעו החזיות. בסיכום המאמר אציג כמה הנחות תיאורתיות.

א. מבצע קווקז

עד לאחרונה נטפס מהלך ההתערבות הסובייטית במלחמת העצחה כתגובה לתחילת ההפצצות הישראלית בעומק מצרים בראשית ינואר 1970. אולם, מקורות רוסיים שנחשפו לאחרונה שופכים אור חדש לחולטן על החלטה הסובייטית ומפריכים מן היסוד את ההסבר המקובל. המידע החדש מלמד, כי הרעיון לשלוח למצרים כוחות ארגניים של הגנה אוירית, החל להתבשל בקרמלין כבר בסוף שנת 1968 והוא אינו משיק כלל לדינמיקה של הסכסוך הישראלי-מצרי.

הרעיון שעמד מאחוריו מבצע קווקז לא נבע משיקולים אזרחיים, קרוי מהרצון לתמוך במצרים נוכח האיום הישראלי, אלא יnk משיקולי המדיניות הגלובלית. ברית המועצות זה שנים ניסתה לבנות משקל נגד לכוחות נאט"ו באופן הים התיכון, ולכשחצילה להישג, בעקבות המפללה המצרית של 1967, פרישה קבועה של ייחדות הצי ומטוסי הקרב והבון באדמות מצרים, נדרשה לספק להם את החיפוי האוירי הנדרש. בשל ייעילותו הרופפת של הצבא המצרי בתחום זה, החלטה מוסקבה להעביר למצרים את כוחותיה שלה.

אולם, בעקבות הידידורות בחזית התעלה בקי"ץ 1969, סטתה התוכנית הרוסית מיעדה המקורי, וכוחות ההגנה האוירית הסובייטים הוקצו לטובת בעל הברית נתון במצבה. האזכור הראשון המתיחס למבצע קווקז הוא מאוגוסט 1969. לפיכך, יש יסוד סביר להניח כי החלטת ברית המועצות הישראלית במחצית השנייה של יולי 1969, כאשר צה"ל החל להשתמש בחיל האויר כבאיורטילריה מעופפת. השמדתו השיטות של מערכת ההגנה האוירית המצרי בחודשים יולי-ספטמבר, אפשרה לחיל האויר חופש פעולה

בשמי מצרים, ועוררה תחושת מצוקה אסטרטגית בקרב ההנאה המצרית בחודשי סתיו 1969.

היוועצים הסובייטיים שি�יבו במצרים והצמרת הסובייטית במוסקבה עקרו מקרוב אחר המתרחש. לשיטתם, ישראל השמידה בהדרגה ובשיתות את מערך ההגנה האוירית, שנבנה מאז מלחמת ששת הימים בידי היוועצים הסובייטיים ושהתבסס על אמצעי לחימה (אמלי'ח) מזרחיים מתקדמים. חוסר האונים של המערך המצרי להתמודד עם חיל האוויר הישראלי, העלה בקרב הסובייטים שתי תהיות. ראשית, הוטל ספק בכושרו של מערכות הנשקי וטורות הלחימה המזרחית להתמודד עם חיל אויר מערבי מתקדם. תהיה זו השילכה לא רק על כושר ההגנה של קקוות סובייטים שונים ברוחבי העולם אלא גם, ובעיקר, על יכולתה של ברית המועצות עצמה להתמודד עם אתגר זה. שנית, כישלונה של מצרים להתמודד עם ישראל, על אף הסיעו הסובייטי, פגע ביכולתה של ברית המועצות לספק משענת עצמותית אמינה ללקוחותיה. בnickod לתבוסה המצרית ב-1956, שאotta ניתן היה לטרץ בקונניה המשולשת של אנגליה, צרפת וישראל, ובnickod למלחמת 1967 שאtot תוצאותיה אפשר היה להסביר בהפתעה שהכרעה את גורל המלחמה עם חיסול חיל האוויר המצרי – במלחמה ההנסה התמודדו ישראל ומצרים זו מול זו בלי שלאלת מהן יהיה יתרון התחלתי על האחרה. התבוסה מצריית גם במלחמה זו הייתה מוכיחה לא רק את העליונות הצבאית הישראלית על זו המצרית, אלא גם את עדיפות תורת הלחימה והאמלי'ח המערביים על פני אלה המזרחיים. בכך היו יכולות להיות השלכות משמעותיות על מעמדה הגלובלי של ברית המועצות.

ההערכה הסובייטית הייתה כי הכנסת יחידות אורגניות למצרים בתנאים הקיימים תנbia להרתוות ישראל מהמשך ההסלמה, בלי לגרום להתנגדות ישירה עם ארצות הברית. מוסקבה סקרה כי ארצות הברית, השוקעה עד צוואר בבוץ הווייטנامي, לא תוכל לפצל את מאמציה ולהגיב בכוח לצעד הסובייטי, ועל כן תניח לבירת המועצות לפרק בשטח מצרים מערך לוחם, שמטרתו לספק הגנה מפני התקפות חיל האוויר הישראלי. הערכה זו לא שיקפה בהכרח קונצנזוס בצמרת הסובייטית, שהייתה בהחלט לסייען הכרוך בネットת צעד חסר תקדים של שיגור כוחות לוחמים הרחק מגבולות ברית המועצות ומוחץ לטוווח ההגנה של יברית ורשה. הערכה זו ביטהה יותר מכל את עליית כוחה של סיעת הנצים בקרמלין אל מול השחקנים המתוגים יותר

בפוליטבוֹרוֹ.² בתוך כך, יש לציין כי לקרأت סוף שנות השישים, הדוקטורינה הצבאית של ברית המועצות גרסה, כי מלוחמות אזריות אין בהכרח גורמות להתלקחות בירגושית וכי אפשר לנחלן ללא סכנה של התנשאות ישירה עם ארצות הברית.³

בחודשים אוגוסט עד דצמבר 1969 הושלם תהליך הרכבת כוח המשולח. הדיוויזיה המירועת לשיגור לא הייתה ארגניתה במקור: המטה הפיקודי של חיל המשלוח נלקח מדיוויזיית הגנה אוביידית של אזור דנפרופטרובסק; החטיבה הראשונה הגיעה מכוחות ההגנה האוביידית של אזור מוסקבה; החטיבה השנייה הורכבה על בסיס כוחות מאזור בילורוסיה; כוחות החטיבה השלישי השתיכו למתחז חצאי של העיר לנינגרד. בכל חטיבה היו, לפי התקן, שמונה גדודים (דיוויזיונים), אולם למעשה הדיוויזיה של גנרל אלכסנדר סמירנוב כללה בסך הכל 18 גדודים.⁴ כל גדוד הורכב מארבע סוללות טילי ס"א-3, ממחולקת תותחים נגד מטוסים (נ"מ) 4 × 23 ZSU "שיילקה" (ונדייש' בכינוי נאט"ו) ומיחידות טילי כתף 'סטרלה' 2, לצורכי אבטחה ותקיפת מטרות בגובה נמוך מחוץ לטווח המכאים של הטוללה.⁵ עד סוף דצמבר, שגורו היחידות על ציון לשטח האימונים אשולוק שבקווזחסטאן.⁶ בסך הכל צוותו לביצוע קוווקז 32,000 קצינים וחילילים, ולסבב הראשון, שנערך ב-1969, מתוך השלושה העתידיים, הוקצו 10,000 איש.⁷

² חישפת מרבית החומרים הסובייטיים על אוזות הפלישה לצ'koslovקיה ועל סכטוק הגבול עם סין, מלמדות על לחץ חזק מצד הנצים בראשות שר ההגנה אנדריי גרצ'קו להשתמש בהפעלת כוח אמצעי מדיני. המקורות מלמדים על נטייתה של הנהגה הסובייטית dazu לקבל את עמדתו ולאMESS קו מדיניות אלים. הדבר בולט במיוחד כאשר הצליח גראצ'קו, על אף מתנגדיו, לדרבן את הנהגה הסובייטית לפעולות צבאית יומת נגד סין באוגוסט 1969. ראה Wilfried Loth, 'Moscow, Prague and Warsaw: Overcoming the Brezhnev Doctrine', *Cold War History* 1 (January 2001), pp. 103–118; Yang Kuisong, 'The Sino Soviet Border Clash of 1969: From Zhenbao Island to Sino American Rapprochement', *Cold War History* 1 (August 2000), pp. 21–52

³ Efraim Karsh, 'The Cautious Bear: Soviet Military Engagement in the Middle East Wars in the Post 1967 Era', Jaffe Center for Strategic Studies, Tel Aviv University 1985

⁴ Vladimir A. Zolotariov, *Rossia (SSSR) v Lokalnik Voinah I Voennih Konfliktah Vtoroi Polovini XX veka*, Moskva 2000, p. 194

⁵ שם, עמ' 191.

⁶ Aleksandr Segen, 'Brat Vash v Egypte', *Sovetskaja Rossia*, 4.3.1990
⁷ Zolotariov (ללאיל הערתה (4), עמ' 190).

הפגש הראשון של שלוש החטיבות וגיבושן לדיוויזיה אORGנית אחת התרכזו ממש לפני שיגורן למצרים, ביום הראשון של חודש מרץ 1970, בעיר הנמל ניקולאייב שלחופי הים השחור. שם חברו למערך הלוחם יחידות הגנדיש, צוותי טילי כתף ויחידות לוחמה אלקטורנית, שמעיר נמל זו אף יצאו למצרים. בסך הכל לקחו חלק בהעברת הדיוויזיה 16 אניות אזרחיות סובייטיות. האנניה הראשונה, כשהיא נשאת ציוד וחילילים, עגנה בנמל אלכסנדריה ב-5 במרץ⁸.

עם הגעתם למצרים קיבלו החילילים מדימס מצריים ללא תגים או סימני דרגה, פרקו את ציודם וקיבלו פקודה להציג לעמדותיהם ולהיות מוכנים לפתוח באש תוך יממה.⁹ מטרתה העיקרית של הדיוויזיה הייתה להגן על ריכוזי אוכלוסייה ותעשייה ועל יעדים חיוניים בקרב מצרים. לכן, מפקדות של שלוש החטיבות (כתשעה גדודים), לרבות מפקדת האוגדה, נפרשו באזור קהיר, שני גדודים נערכו מדרום לאסואן כדי לטפל הגנה לטכר הגבורה, שני גדודים אחרים נפרשו באזור נמל מרסה מטרוח (שבו מוקמו שתי טיסיות של מטוסי טור-16 מאוירית הצי הסובייטי), ו חמישה גדודים התמקמו באזור אלכסנדריה.¹⁰

המערכת הסובייטית נכנסה לראשונה לפעולה מבצעית ב-15 במרץ 1970, אולם הקרבן הראשון לא היה מטוס ישראלי אלא דזוקא מטוס איל-28 מצרי שהופל בשל תפקוד לקוי של מערכת זיהוי עמידה/טורף שבה היה מצויד.¹¹ בשלב הראשון הבטיחה הדיוויזיה הסובייטית אתשמי מצרים מעלה קהיר ומעלה מטרות אסטרטגיות נוספות בעומק מצרים. משומשה מטרת השלב

שם, עמ' 193–194; Andrei Pochtariov, 'Kak podrezali Krilia Fantomam', Interview with General Colonel Aleksei Smirnov, *Krasnaya Zvezda*, 14.1.2000

Viktor S. Logachiov, 'Eto zabit' nevozmozhno', in Valerii Z. Safonov (ed.), *Grif Sekretno Sniat: Kniga ob uchastii sovetskikh voennosluzhashih v Arabo Israelskom konflikte*, Moskva 1998, p. 147; Konstantin I. Popov, 'O vipolnenii internacionaolnogo dolga', ibid, pp. 112–113; Ivan V. Probilov, 'Letela s grohotom raketa', ibid, p. 166 לצד הימסקיובקה' (תורת ההסתדר וההונאה של צבא הסובייטי) המכובדות התרחשו עם כוח המשלוח כמה תקלות מביכות. כך עם הגעתם למצרים התברר שככל רשותות ההסואה שנלקחו, אין שימושיות כלל, לאחר מכן יוקוט ולכון עלולות להפוך אותם לפחות קל למצרים המדברית. כמו כן, בשל המידור הרב, הניבו משפחות החילילים בסדר כי ילדיהם נשלחו אל הכלא וביקשו לברר פרטים.

Andrei Pochtariov (לעליל העירה 8); Zolotariov (לעליל העירה 4), עמ' 193–194.

שם, עמ' 194. 11

הראשון – הפסקת ההפצצות הישראלית בעומק – החל בראשית חודש Mai יי'ושם השלב השני – הקמת רשות הגנה אוירית באזור התעלה והנעת המערך הסובייטי מזרחה.¹²

ב. ההפתעה המודיעינית

המהלך הסובייטי הפתיע את ישראל ומצא אותה בלתי מוכנה לקרהתו. זאת, על אף העובדה כי סכנת התערבותות סובייטית הפכה לリアלית יותר מאשר בעבר מאז משבר Mai-יוני 1967. במהלך המשבר עלה על הפרק השאלה אם הקרמלין ישרג כוחות צבא לעזרת בני בריתו הערבים במקורה של תבוסה. העניין נבדק באופןיים שונים, ומסקנותם של אנשי אמ"ר-מחקר היויה כי הסבירות לצעד כזה נמוכה ביותר. במקום זאת נקבעו הסובייטים עצדים שהוערכו סבירים: בראש וראשונה מHALCOM לקידום הפסקת אש נוכח המזקה הערבית, מען تعملה אנטוי-ישראלית חריפה ולבסוף ניתוק היחסים.¹³

המאיץ הסובייטי האידייל לשקס את צבאות מצרים וסוריה שיקף את מידת החשיבות שמוסקבה ייחסה לשיקום מעמדה באזור. העמקת המעורבות הסובייטית בעשייה הצבאית של סוריה ומצרים באמצעות מערך יעוז והדראה שמנתה כ-2,000 מומחים, הייתה בי吐ו נוספת לרמת המחויבות הזו. על כך נוספת העובדה, כי לאחר המלחמה החליט משרד ההגנה הסובייטי להקים ולהחזיק על בסיס קבוע שיטות מבצעיות בי-זרועיות בים התיכון.¹⁴ הדבר התאפשר היה שבתמורה לסיווע הצבאי קיבלו הסובייטים מתקני צי עצמאיים במצרים, וראשונה עמדו לרשומות התנאים שיאפשרו הצבת מענה הולם לעליונותה הימית של ברית נאט"ו באזור.¹⁵

על רקע הרחבת הנוכחות הסובייטית במדינות העימות, הוגבר העיסוק המודיעיני בנושא הסובייטי בצה"ל. אמרץ הקים יחידת 'מסרגה', מערך איסוף

Michail A. Zhirohov, *Krilia Vozmezia: Kratkaia istoria VVS Israelia*, Moskva 2001, 12 pp. 195–196

13 ריאיון עם אברהם ליף (ראש ענף מערכות במחלקת מחקר), רמת השרון, 6.1.2004
14 Sergei G. Gorshkov, *Vo Flotskom Stroju*, 186–185, עמ' 4, 1996, p. 250

Mohrez Hussini, *Soviet: Egyptian Relations, 1945–1985*, London 1987 15

ליירוט תשדורת ואוטות אלקטטרוניים (סיגיניטית), וזו ליקטה בתוך זמן קצר כמוות מרשים של מודיעין הון על מערך הייעוץ וההדרכה הסובייטיים בצדאות מצרים וسورיה, הון על פעילותה העצמאית של ברית המועצות במזרח אגן הים התיכון.¹⁶ לעומת יכולת האיסוף המצוינה, שהרשימה גם שירותים זרים, היכולת המחקנית, שטופחה באמ"ר מחקר מאז שהוקם שם מדור סובייטי זמן קצר לפני מלחמת ששת הימים, לקתה בחסר.¹⁷

על אף עלית חשיבותו של הנושא הסובייטי, הערכת אמי"ן – כמו הערכת רוב המעורבים האחרים בנושא – הייתה שברית המועצות תימנע מלהתעורר ישירות בסכסוך, גם אם יגבר לחץ הצבאי על בנות בריתה, ובכלל זאת על מצרים. בדומה אליהם, הסובייטולוגים בקהילת המודיעין האמריקנית גרסו כי האינטראס הסובייטי הבסיסי ביותר, אשר יאפשר על כל שיקול אורי אחר, הוא להימנע מעימות ישיר עם ארצות הברית, ומכוון שישראל היא בעלת בריתה המובהקת של ארצות הברית, כל שיגור כוחות לוחמים לזרת הקרבנות עלול לגרום, בסבירות גבוהה, לעימות ביון- עצמותי.¹⁸ הם חילקו הערכה זו עם עמיתיהם הישראלים ועם דיפלומטים ישראלים בארצות הברית, ומצאו כי היא מקובלת גם עליהם.¹⁹

הערכת מודיעין זו הייתה הבסיס שעליו נשענה החלטת ממשלה ישראל, שהתקבלה בסוף 1969, לפתח בהפצחות עמוק מקרים, במטרה לאלא את ההנהגה המצרית בראשות נاصر להסכים להפסקת אש ללא תנאים

16 אורי דרום, 'האיש שעמד מאחוריו המטוגנה', הארץ, 13.2.2002.

17 ראיונות עם נחמה בורגין (ראש מדור תרגום ב"משרד החוץ") חולון, 11.12.2003; רמת גן, 30.3.2004; אריה עידן (ראש מדור ארצות הברית בענף המועצות באמ"ר מחקר), אוניברסיטת תל אביב, 26.1.2004; משה נויינן (קצין במדור מצרים מדיני; מסתויו 1970 ראש מדור צבאי בענף ברית המועצות), תל אביב, 1.1.2004; יואל בן פרת (מפקד יחידת 848, הצלחה), 3.3.2004.

18 'The Situation and Prospects in Egypt', 17.8.1967, Special National Intelligence Estimate no. 36-1-67; 'Basic Factors and main Tendencies in Current Soviet Policy', February 1969, National Archives, Washington D.C., NIE 11-69; 'The Word Situation in 1970: Including an Examination of the US and Soviet World Positions', January 1970, National Archives, Washington D.C., O/NE Memorandum

19 ראיונות עם חיים עבץ (ראש מדור ברית המועצות בענף המועצות), קריית עתדים, 8.2.2003. אריה עידן.

נוספים.²⁰ במובלע הסתתרה בהחלטה זו גם כוונה למוטט את שלטונו של נאצ'ר, אם לא יסכים להפסקת האש.²¹ ליותר לציין, שכאשר התקבלה ההחלטה, לאיש בישראל או בארצות הברית לא היה כל מידע על ההכנות הסובייטיות להתקפות, שבשלב זה כבר היו בעיצומו.

ג. הבניה הרווסית

עם איתור נוכחותן של יחידות ההגנה האוירית הסובייטיות במצרים, בתחילת מרץ 1970, וכעבור שבועיים, לאחר שבשלה במערכת ההכרה כי נוכחות זו היא בוגדר *fait accompli*, עלה הנושא הסובייטי בראש מערך ציון הידועות החשובות (צייה) האיסופי והמחקריבי ביחידות המודיעין של צה"ל. עם זאת, לא מין נדרש יותר מחודש כדי לכנות את הפעולות הסובייטית החדשה במלואה, לארגן את ממצאו, ולהסביר כיצד נראה היריב ומה הגיון הפולח שלו.²²

מקבלי החלטות לא נזקקו זמן כה רב כדי לגבות תגובה ראשונית. מי שהוביל את מדיניות ישראל בנושא היה שר הביטחון, משה דיין, אשר מילכתחילה לא היה שלם עם ההחלטה להפיץ עמוקה, בראש ובראשונה בגל החשש מתגובה סובייטית. אין זה מפליא אפוא שכן הוא שגילה את חששותיו, והוא נתה לתגובה זהירה במיוחד. ב-20 במרץ הופיע דיין בשידור טלוויזיה ודיבר בקדורות על 'סובייטיזציה' של הסכסוך. חיל האוויר, כך רמז, לא ייחזר פעם נוספת לגוררת קהיר וכן לא לעומק הנילוס ולדلتה, אזורים שבהם, כפי שידעו הישראלים, עמדו הסובייטים להיערכ. עם זאת, דיין הבahir

20 יגאל אלון, מס' של חול, תל אביב 1968, עמ' 417; דן מרגלית, שדר מהבית הלבן : עלייתה ונפילתה של ממשלה ליכוד לאומית, תל אביב 1971, עמ' 54–52 ;
Avi Shlaim and Raymond Tanter, 'Decision Process, Choice and Consequences: Israel's Deep Penetration Bombing

in Egypt, 1970', *World Politics* 30 (July 1978), p. 495

21 אבא אבן, פרקי חיים, תל אביב 1978, עמ' 459. הצביע שmbia אבן לקוח מתוך מברק ששיגר השגריר בושינגטון יצחק רבין, לירושלים בסוף אוקטובר 1969. חשוב לציין כי לטעת גורמי המודיעין, הדג המודיעיני לא היה שותף ל텝יסת הנהנזה ולא השמע הערכה נחרצת כי ניתן להפעיל את נצץ באמצעות הפצצות. ההערכה גרסה כי הפצצות עמוקה גרמו למצרים לחזול מן המלחמה. ריאיון עם שמשון יצחקי (ראש מדור מדיני בענף מצרים), הרצליה, 26.12.2003.

22 ראיונות עם נהמיה ברגין ; משה נויימן ; יהודה פורת (ראש מחלקה מחקר בליך מודיעין), רמתה השרון, 17.2.2004 ; יואב דיגיג ; יואל בן פורת.

כי חיל האויר יMISSION להיות שותף פעיל בלחימה בקו החזית לאורך התעללה. במילים אחרות, ישראל תפעל על פי הנקודות שסרטטה לאחר מלחמת ששת הימים, ובמסגרותם תגביל את פעולהיה לפגיעה בעדים מצרים ותימנע מלתקוף אתרים שבהם יש נוכחות סובייטית כבודה.²³ דבריו של דין שיקפו הערכה קודרת ותחושת איזואות, לגבי המשך ההתנהלות הסובייטית ולגבי אופי התגובה הנדרשת מצד ישראל וארצות הברית.

הפסקת ההפצצות בעומק, באותו אתרים שבהם נפרשו היחידות הסובייטיות, הייתה מדיניות שלא נתקלה, ככל הידוע, בהנגדות ממשמעותית מצד פורום הממשלה או מצד צה"ל. בסוף מרץ הועתקו התקפות חיל האויר לחבל הדلتה, שעדיין — זולת אלכסנדריה — הייתה חף מנוכחות סובייטית.²⁴ במקביל, ניסח דין לעגן את המדיניות זו בהבנות שקטות עם ברית המועצות. ב-9 באפריל, בנאום פומבי שנשא באוניברסיטת תל אביב, ניסח דין להבהיר לסובייטים: 'אין לנו שום יומרות להתמקם בשם קהיר או אלכסנדריה או אסואן. אבל אנחנו חייבים להבטיח את יכולתנו לקיים שליטה צבאית לאורך תעלת סואץ כל עוד הלחימה נשכחת'.²⁵ בעבר מספר ימים חזר על תקוטתו זו בראיון לעיתון במחנה. הרוסים כ'העריך', יפעלו באזורים החינויים בעומק, ובתמורה יימנו גם אם לא יירטעו מילפועל באזור התעללה.²⁶

ההפתוחיות בשטח הוכחו כי תקוטתו של דין חסרה בסיס מוצק. מוסקבה לא טרחה להגיב להצעותיו, וממשלת ישראל החליטה לשים כך לתקיפות ביצורה חד-צדדית. התקיפות האחרונות בעומק מצרים בוצעו ב-13 באפריל.²⁷ המדיניות הישראלית זהירה לא נתקלה בזיהירות סובייטית מקבילה אלא, כפי שהעריכו מומחי אמ"ן בעבר, דזוקא הביאה להסלמה במערכות הסובייטית במלחמה. בשלתי מרץ ובתחילת אפריל חידשו המצרים את עבודות ההקמה של מחפורות טק"יא במרחק כ-30 ק"מ מן התעללה. במחצית השנייה של אפריל קידמו

²³ דברי שר הביטחון ביום 22.3.70, חום מס' 749, מאת מחלוקת ההסברה אל כל הנציגויות, 22.3.1970, ארכיון לאומי, מיכל חצ. 4605, תיק 4/104.3.

²⁴ בני מורייס, *קורבענות: תולדות הסכוז העיוני הערבי 1881–2001*, תל אביב 2003, עמ' 337.

²⁵ נאום שר הביטחון משה דין באוניברסיטת תל אביב, ידיעות אחרונות, 10.4.1970.

²⁶ ריאיון עם שר הביטחון משה דין, נמחנה, 14.3.1970.

²⁷ מורייס (לעיל הערה 24), עמ' 338.

הסובייטים את מערך ההגנה האוירית שלהם, במטרה לספק הגנה לאטריות הטילים הנבניהם. ב-18 באפריל אותה הסובייטים על מנת חדש של הסלמה. מטוסי פנטום ישראליים שטו במשימות צילום דרומיות לקהיר יורטו בידי מטוסי MiG-21, אשר טייסיהם דיברו רוסית בינם ועם מרכז הבקרה.²⁸ המהלך הסובייטי, שעליו דיווחה ישראל לארצות הברית, הפתיע גם את האמריקנים, אשר סברו עד אז כי הסובייטים יסתפקו בהצתת טילים בלבד.²⁹ מספר ימים לאחר אותה התקנית הובל משלוחה טילי נימסובייטים ברוחבות אלכסנדריה, באופן שאמור היה למשוך את תשומת הלב לזרותם הסובייטית של הצוותים.³⁰ אירוע זה אמרה היה למשוך את תשומת הלב לזרותם הסובייטית של הצוותים. אירועים אלו הוכיחו כי מרחב התמרון הישראלי מול הסובייטים החל להצטמצם בקצב מazing. אם עד אפריל אפשר היה ל��ות כי ישראל תוכל לחזור בפועל במצב שדרר עד תחילת הפצצות בעומק, הרי שהמהלכים הסובייטיים האחוריים נתנו ביטוי למאץ מצד מוסקבה להגביל ואולי אף לחסל כליל את כושר הפעולה של חיל האוויר גם בקו החזית. וכן, בתחילת מאי החלו המצריים להשקי מאמצים אדריכליים בבניית מערך טק"א באזור שנמצא 20–40 ק"מ מקו התעלה. מערך ההגנה האוירית הסובייטי חיפה על מאץ זה. חיל האוויר הישראלי הגיע בהפצצות כבדות עלatri העבודה, ובאחד מאי בלבד נהרגו בהם יותר מ-1,000 פועלים מצרים.³¹ המאמץ הישראלי נשא פרי, ובתחילת יוני כבר אפשר היה לקבוע כי המהלך המצרי–סובייטי נבלם.

תהליך הלמידה המרוכתית של הסובייטים היה מהיר. לאור ההצלחה הישראלית הגיעו הסובייטים למסקנה כי תפיסת הפעלה, שגיבו על בסיס הנסיון שנוצר מושם במערכות דומות נגד הפנוטומים האמריקניים בווייטנאם, אינה מתאימה להתרומות עם חיל האוויר הישראלי. לפיכך, במקום לנשות להקים מערך קווי של חיפוי הדדי בין הצללות, הם החלו לפROSS מערך 'אשכולות' של סוללות, תוך השקעת משאבים רבים יותר בנושאים

Mohamed Heikal, *The Sphinx and The Commissar*, New York 1975, p. 86 28

29 דן שיפמן, *ההתשה: האסטרטגייה המדינית של מעצרים הניצריים בעקבות מלחמת 1967*, תל אביב .263, 1989

Heikal (לעל הערה 28), עמ' 86 30

31 Mahmoud Riad, *The Struggle for the Peace in the Middle East*, London ; 77 שם, עמ' 1981, p. 140; David Korn, *Stalemate: The War of Attrition and Great Power Diplomacy in the Middle East, 1967–1970*, Boulder 1992, p. 225

ההסתוואה, בשינוי תדר של מיקום הסוללות ובהקמת עמדות דמה, שמטרתן להטעות את הטיסים הישראלים.³² ב-14 במאי הציג דיון בדיון השרים לענייני הביטחון את דעתו, שלפיה החלטה ברית המועצות להשיג שליטה בתעלת גם במחיר יקר: 'המחשبة שם יעדזו עם כל המערכת שלהם שם, יחד עם המטוסים שלהם, עם טיסים או בלי טיסים סובייטיים, שהמצב ישנה גם מבחינת יכולתנו להחזיק בשטח הזה'.³³

מתחלת יוני ניסו הסובייטים שיטה חדשה של מארבי טילים. מספר מצומצם של מושגי טק"א מוסווים היבט, מלויים בקרונות מכ"ם, קודמו בשעות הלילה לקרבת קו החזית כדי לירות משם את מטוסי חיל האויר. ב-24 ביוני נורו אל מטוסי פנטום, שתקפו באוזר אבו סוויר, טילי קרקע אויר מכיוון מזרח. המסקנה הייתה שהמצרים הצליחו להחדיר סוללות טק"א לקו התעלה, ומשלב זה אוטר המאמץ המצרי-סובייטי לבנות מערכ גנה אוויארית חלקי סמוך לקו החזית. ימים ספורים אחר כך, ב-30 ביוני, התבדר מגיחת צילום כי המצריים והסובייטים קידמו לקו החזית עשר סוללות של טילי ס"א-2 וס"א-3. כתוצאה מהכך, כבר באותו היום, איבד חיל האויר שני מטוסי פנטום.³⁴ בכך החלה המערה על היכולת הישראלית להמשיך ולהחזיק בקיו בר-לב. בר-לב טען לפני פורום הרמטכ"ל, שנקרה לישיבה מיוחדת בבוקר שלאחר הקרב שבו נפלו שני מטוסי פנטום: 'אין ספק שנכננוו לשלב חדש. אנחנו שלב צפוי, אבל שלב חדש בקרב על העליונות האוויארית שלנו בתעלה. אנחנו יכולים להרשوت לעצמנו את קיום המערכת הזאת ונמשיך לטפל בו. זה גלגול רציני נוסף של המרבד לקרואת התעלה. הסוללות הקדמיות מכוסות את הארטילריה היותר רוחקה מהתעלה'. נראה, כי כבר בשלב זה צפה הרמטכ"ל את קידום מערך הטילים לתעלה, ועל כן קבע שתימשך תקיפה הטק"א, בשיטת קרסום באגפים, ריכוז אמצעי אלקטרוני, הטעיה וטישה נמוכה ככל האפשר.³⁵

32 Zolotariov (לעיל הערה 4), עמ' 195.

33 דברי שר הביטחון משה דיון בדיון שרי הממשלה לענייני הביטחון, 14.5.1970, אוסף פרטி.

34 אטור חיל האויר הישראלי באינטראטי, יומן אירועים, מאי-יוני 1970, אוסף פרטி.

<http://www.iaf.org.il/Templates/FlightLog/FlightLog.aspx?lang=HE&lobbyID=>

40&folderID=48&subfolderID=322&docfolderID=840

35 דברי הרמטכ"ל ראי"ל בר-לב בדיון מטכ"ל, 23.3.1970, אוסף פרטி.

ד. הדיוון בדרך ההתמודדות והכרעת הרמטכ"ל

הכרסום המתמם בכו האזרום, שאותו ניסו הישראלים להציג כגבול לתקומות מערכ הtek"א מזרחה, עורר צורך למצוא פתרונות חדשים לבעה. בחלוקת שהתגלה בנושא זה הסתמננו שתי גישות מרכזיות. את האחת הוביל שר הביטחון דין שראה בכל התנשאות ישירה עם הסובייטים משום הסתבכותם עם עצמת-על, לעומת ישראל אינה יכולה להתמודד. לפיכך הוא חתר להימנע מעימות כזו אפיו במחיר ויתור על הישיבה בתעלת סואץ.

ראוי לזכור בהקשר זה, כי כבר במהלך מלחמת ששת הימים התנגד דין להגעה לקו המים וחורה, אף על פי שהוראותו לא מומשה, להתקדם בסיני רק עד קו המערבים. לאחר הפסקת האש, סטיימה את מלחמת ההטהה, יוזם הצעת הסדר מוגבלת, שבמרכזזה נסיגת ישראלית מקו המים. מילא ברור היה כי לא ראה בכו זה משום נכס אסטרטגי עליון שאין לוثر עליו. בדינonis במטכ"ל הועלו לראשונה האפשרות לסתור מן השטח שמצפון לקנטרה והאפשרות שככלuko יוזז אחרת ב-10 ק"מ.³⁶

מול עמדתו הפשרנית של דין הציג הרמטכ"ל בר-לב עד מה נחרצת הרבה יותר, אשר במרכזזה עומדת הנחה כי המשך התקפות מול התקומות סובייטית נוספת יביא להעמקת המערבות הזו בעימות ולנסיגות ישראליות בעtid.³⁷ הרמטכ"ל הנחה להמשיך להפיצו את המחרפות כדי לשבש את הניסיון להקים את מערכי tek"א סמו"ק לתعلاה. ב-23 במרס אמר כי אילו היו המצרים מצליחים להציג מערכת tek"א סמו"ק לתعلاה, המכוב היה חוזר לזה ששר במרס 1969, כאשר לחיל האויר לא היה חופש פעולה נגד טוללות הארטילריה המצרית. הרמטכ"ל ביקש למנוע מצב זה בכל מחיר, ועל כן הציב בעדיפות ראשונה את הלחימה בסוללות הטילים ובמחפורות ואת מניעת קידום לתعلاה.³⁸ ראש הממשלה גולדה מאיר נקטה עד מה זהירה שהזיכרה בשיקוליה

36. דין מטכ"ל עם שר הביטחון משה דיון, 6.6.1970, אוסף פרטி.

37. ראיון עם חיים יעבץ. משרד ענף המעצמות של אמי"ר מחקר היה ממוקם בין משרדו של הרמטכ"ל לבין משרדיו של שר הביטחון. לדברי ראש מדור ברית המועצות דאו חיים יעבץ, שניהם היו נוהגים להציג באופן מזדמן לענף ולשםו הערכות בנושא הסובייטי, זאת נוספת על התקודכים הרשמיים.

38. דברי הרמטכ"ל ראייל בר-לב בדיון מטכ"ל, 23.03.1970, אוסף פרטி.

את תפיסתו של דיין. בפגש עם אלופי המטה"ל ושר הביטחון בامي"ן יוני 1970, אמרה: 'נניח שבפגישה בין מיג-21 עם טיס רוסי ובין טיס שלנו, נפיל את הרוסי; אני לא אהיה מאושרת באותו היום, בכל זאת ברית המועצות זה גוי גדול. אני לא פוחדת באופן פילוסופי או נפשי מהגויים, אבל גוי גדול כזה, זה בכלל זאת לא מצרים ולא סוריה. אני לא אהיה מאושרת באותו יום שנפיל את הרוסי'.³⁹

ברוח דברי ראש הממשלה, הוחלט בשלב זה לא להתרגות בסובייטים. הממשלה חששה כי עימות ישיר, שיגרום לסובייטים אבדות רבות, יחולל תגבות לא רצויות, ועל כן יש לנקט מדיניות זהירה ומוגבה בלי ליזום עימות אתם. אולם קצב האירועים המהיר בחודש יוני ובחודש يول' ובמיוחד שיטת מארכי הטק"א, שהחלה לגבות מחיר יקר מטטיisi חיל האוויר, הבהירו כי תגובה בלבד אינה מספקת. על רקע זה קרא הרמטכ"ל לנקט מדיניות אקטיבית, שתבהיר לsovietים כי גם הם יכולים לשלם מחיר יקר על מעורבותם הגוברת בסכסוך. מערכת השיקולים, שהדריכה את הרמטכ"ל בבוואו להתמודד עם האיום הסובייטי, הייתה מורכבת. מבחינה מבצעית, סבר הרמטכ"ל, כי קידום מערך הטילים גilm בתוכו ארבע השלכות עיקריות:

א. העובדה, שמעתה יהיה על ישראל לפעול בזרה אחת עם הכוחות הסובייטיים לא רק בעומק מצרים אלא גם מעל קו החזית, טמונה בחובה משמעויות פוליטיות מרוחיקות לכת, שהיו עלולות להגביל עוד יותר את כושר הפעולה של חיל האוויר.

ב. מערך ההגנה האווירי המת晓得 בקו החזית איים על יעילותם של מטוסי חיל האוויר כארטילריה מעופפת. מעטה, הטיסים הישראלים נאלצו להשקיע זמן רב יותר בהידוק ההגנה אווירית, וזאת על חשבון משימות העיקרית — פגיעה בכוחות הקרקע המצריים בגזרת התעללה.

ג. ברור היה כי אם חיל האוויר לא יוכל לסייע ביעילות למאץ המלחמה הישראלי, ייחשך קו בר-לב לארטילריה המצרית, והוא עלול להתמודט.

ד. נטישת הקו הייתה עלולה לעורר בקרב המצרים תחושה, בהחלט מוצדקת, כי בחסות מערך ההגנה האווירית הם אף מסוגלים לבצע את מהלך

39 שיחה של אלופי המטה"ל עם ראש הממשלה, גולדה מאיר, 15.6.1970, אוסף פרטி.

הצליה.⁴⁰ בכניםוס הקצונה הרכירה, שנערך בתל אביב בתחלת יוני 1970, החרהר הרמטכ"ל בקול רם: 'קשה מאוד לומר בביטחון, מה הרושים כן יעשו ולא יעשו. אנו ראיינו רצון סובייטי פעיל בתחום ההגנה עלשמי מצרים בעורף ובאזורים נוספים — דבר שמאפשר למצרים להקדיש את כל מרצם לקו העימות בתעלת. ואנו עדים לכך, כי מאז הד' 18 באפריל גברו מאוד פעילויות מצריות לאורך התעלה. הרושים פתרו להם בעיות בעורף, ומצרים יכולות לנו להיות חופשיות לחזותי'.⁴¹

בר-לב סבר כי מהלכיה של ישראל יקבעו, במידה מה, היכן ייעצרו הסובייטים. לדבריו, על ישראל להחזיק בקו התעלה גם נוכחות קידום מערך הטילים, יהיה אשר יהיה לאום המפעיל. מסקנתו של בר-לב מניתוח זה הייתה ברורה: כדי להימנע ממצב גורע יותר, לישראל אסור לנתק מגע ולהימנע מנקיות יוזמות מסוכנות ועלייה לשאוף להשפיע על ההתנהגות הסובייטית.⁴²

הדרך הקונבנציונלית להתמודד עם התקדמות מערך הטק"א המצרי מזרחה הייתה כיבוש קרקעי של שטחים ממערב לתעלה במטרה למגר כליל את יכולתם של המצרים. עוזר ויצמן, שעד דצמבר 1969 שמש ראש אג"ם ובאותה עת היה שר תחבורה במשאלת הליכוד הלאומית של גולדה מאיר, לחץ לכיוון זה.⁴³ יורשו בתפקיד ראש אג"ם, האלוף דוד אלעזר, הציג בישיבת מטכ"ל ב-20 ביולי מספר דרכי לכיבוש שטחים ממערב לתעלה ולהחזקתם לזמן מוגבל. מטרת מבצע כזה הייתה לשבש את תכניות התקיפה המצריות ולאיים על מערכ הטילים כדי לגרום להרחקתו מקו התעלה. דווקא הדגש כי אם יוחלט לבצע את הפעולה, יש לעשותה מוקדם מספיק כל אימת שצה"ל עדיין נהנה מעליונות אוירית בשם החזיות.⁴⁴ ויצמן אף חzie' לתקן במקביל את המערך גם עם מטוסי סקייהוק על אף האבדות הצפויות.⁴⁵

40 מורים (לעיל הערה 24), עמ' 338; התיאום של קורן עם רב אלוף חיים בר-לב, מתוך Korn (לעיל הערה 31), עמ' 228.

41 דברי הרמטכ"ל רב אלוף חיים בר-לב, תל אביב, 7.6.1970, אוסף פרטி.

42 שם.

43 עוזר ויצמן, לך שמים לך הארץ, תל אביב 1975, עמ' 319–321.

44 דברי ראש אג"ם דוד אלעזר, הערכת מצב ראש אג"ם, 20.7.1970, אוסף פרטוי.

45 דברי שר עוזר ויצמן בישיבת השרים לענייני הביטחון, 19.7.1970, אוסף פרטוי.

אולם האופציה הקרקעית נדחתה משלוש סיבות עיקריות: בגלל מרכיבותה הרבה מדי, בגלל שהיתה עלולה לגורום לאבדות רבות מצד הישראלי, ובעיקר משומם שלא היה בידי להבטיח לאורך זמן את הרוחקת מערך הטק"א מקו בר לב. בתחילת יולי, לאחר הפלתם של שני מטוסי הפנטום ב-30 ביוני, קיים שר הביטחון דין מטכ"ל מיוחד. דין הציג לפני המטכ"ל שלוש שאלות עיקריות: האם כדאי להשמיד את מערך הטילים ס"א-2 וס"א-3 באזור התעלה? האם יש בכוח צה"ל לעשות זאת? ואם כן – באיזה מחיר? הערכת המצב שקיבל דין מאלווי המטכ"ל הייתה עגומה למדי.

מפקד חיל האויר, האלוף מרודי הוד, גרס כי מדובר במערכות צפוף, משוכלל ובלתי מוכר דו מבחן טכנית, כך שהבירתו ללא ספק תتابע מהירות דמים כבד. הود ביטא תחושה אמיתית של רוח החיל נוכח האתגר הסובייטי: 'אנו מרגישים לחוץים. זו הפעם הראשונה מאז שחיל האויר קיים שיש בפנוי בעיה שהוא מחר בבוקר לא יוכל לקום ולהגיד: יש לי פתרון'.⁴⁶

ראש מחלקת הדרכה, האלוף אריאל שרון, מן התקופנים שבמפקדי צה"ל, הסתייג מתקיפת המערך בשלב זהה, בגלל הייעדר יכולת מובטחת להכריעו. לאור שיקום הארטילריה המצרית סמוך לתעלה, המליך שרון להקים קווי הגנה נוספים בעומק של 10 ו-30 ק"מ בתוך סייני ולהשקי עבירות אלקטرونית מקיפה. האלופים יצחקו וחוטב המליצו גם הם להימנע לעת עתה מתקיפה כלשהי ולהתמקד בלמידה המאפיינים הטכניים של המערך הסובייטי המתגבש. ראש אמ"ן, האלוף אהרון יריב, לא הציג עמדה מגובשת באשר לסייעות התקיפה, אבל ערך הפרדה מעניינת בין אבדות סובייטיות בצד לבין אבדות בنفس. להערכתו, אבדות סובייטיות יתמודדו יותר קלות עם השמדת מספר רב של טוללות, אך יתקשה לעמוד בפני פגימות מורליות. לפיכך, יש להפחית את המוטיבציה שלהם על ידי פגיעה רבה ככל האפשר בצוותים, במורל וביווקה.⁴⁷

46 למען הצד ההיסטורי יש לציין, כי למורת חשותו היה מפקד חיל האויר קרוב בעמדותיו לראייתו של בר-לב. לקרأت הקרב האוורי היום (ראו להלן) הייתה צمرة חיל האויר התומכת העיקרית בගיומו של בר-לב והנלהבת בויקר עליון נוכח הסכנות של שאר אלווי המטכ"ל, דין והממשלה. ראה Ehud Yonay, *No Margin for Error: The making of Israeli Air Force*, New York 1993, p. 299

47 דין מטכ"ל עם שר הביטחון משה דין, 6.7.1970, אוסף פרטி.

מי שהטיל את כובד משקלו גם הפעם נגד כל פעולה תוקפנית, היה שר הביטחון דין. בין שאר נימוקיו נגד מהלך כוחני-ישראלי מול הסובייטים היה החשש מלחץ אמריקני. המונך האמריקני היעיל ביותר היה השעית הספקת מטוסי תקיפה ואמצעי לחימה אלקטרוניים, שיאפשרו להתמודד ביעילות עם הטילים החדשניים. דין חשש אפוא שמהלך זה ייאלץ את ישראל להתמודד עם הסובייטים, וכל זאת ללא גיבוי מעשי אמריקני.⁴⁸

מי שהציג דעתה שונה מදעת הרוב היה הרמטכ"ל בר-לב. עמדתו מענינית במיוחד, כיון שבניתו המבריק והחיד את המהלך הסובייטים, תיאר את התפיסה המערכתית של המצריים וחזה בדיקוק מאלף את ההתרחשויות בחזיות הדורומית, כפי שהיו צפויות לקרות ביוםirs הראשונים במלחמת יום הכיפורים. ניתוחו של בר-לב והנקודות שהעה ביחס לתגובה הישראלית הראויה, סללו את הדרך לגיבוש המענה של צה"ל לאתגר הסובייטי:

אנו עדים כאן לתופעה שהיא די שקופה ודי ברורה. והיא תוצאה של המאמץ רוסי-מצרים לשולב בשלב ראשון את העדיפות האוירית שלנו לאורך התעלה, ובשלב שני לאפשר פעילות מצריות התקפית לא רק במישור ההפגנות, אלא גם, להערכתנו האישית, במישור הצלחה [...] כל 15 הסוללות מתרוצצות בין כביש סואץ-קהיר ובכיש איסמעilia-קהיר. ככלומר, מול אותם אזורי הצלחה העיקריים [...] הרוסים עושים הכלול כדי לגלל את המרבד הזה קדימה [...] אמריקאים להערכתי, לא יכולים לעשות הרבה יותר מאשר לדבר ולסייע לנו באמצעות [...] אני מקבל את ההערכה של יצחק [רבינ] ואני ניחשב שאנו יכולים לצפות לצד אמריקני אקטיבי צבאי לפני שהמדובר בצלחת כח מצרי את התעלה [...] אם נותנים להם להגיע עד קו התעלה אנחנו מונעים מעצמנו לא רק את אפשרות הפעולה כנגד הסוללות הללו אלא אנחנו מונעים מעצמנו אפשרות נגד מטרות על קו של 5 ו-10 ק"מ מהתעלה [...] במצב של היום אנו עדין יכולים לבנות על התערבות אווירית במקרה של פעילות רצינית שלהם. אבל זה לא יהיה המכב אם כל העסק יוזו קדימה עוד 10–20 ק"מ [...] לא ניבנה מזה שנווו מוקדם לקו השני. לא ניבנה מזה שנitin להם בשקט לגלל את זה עד התעלה ולא ניבנה מזה שנעשה צעד יבשתי מוגבל קדימה ונשבר 10–20 ק"מ במובלעת מעבר לתעלה. כל הדברים הללו

יכולים אولي לחתת רק איזו הקלת זמן, אבל אין בכוחם באופן ממשי להשפיע על יכולתנו להחזיק את התעללה. מה שלי נראה שאנו צריכים לעשות ב佗וח הזמן המידי:

הדבר הראשון: לעשות את כל מאמצי החטויות הטכניות לקראות הבעיה.

הדבר השני: לעשות מאמץ אויררי למניעת התקשורת באותם הטווחים שאנו עדים יוכלים לפעול פחות או יותר בצורה בלתי מסתכנת.

הדבר השלישי: חרב הסיכון והאבדות, לתקוף בזורה עדינה את הסוללות הקדמיות בלבד. וזה בשתי מוגנות: מגמה אחת לעכב את תலיך ההתקדרות של פרישת המערך; ומגמה שנייה להוסיף ניסיון לעצמנו.

על כל פנים אם יעברו מספר ימים והם יראו שאחננו לא תוקפים את הסוללות שלהם, הם תמייננה פעילות. כך שבלב בחילט כבד – ואני השותפותי בכל התקירות של הטיסים ונדמה לי שאני מתרשם מה עובר על בחור כזה ב-10 הדקות האלה – אבל לפי דעתך בחילט בזיהירות מקסימלית אין לנו מנוס מלחשיך עוד [...] אם אנו יכולים להוכיח בהם על קצת האכבעות, יכול להיות שלא ימחורו להשיט את כל היד [כל החדשנות שלו].⁴⁹

ב-21 וב-25 ביולי שינו הסובייטים פעם נוספת את כללי המשחק האויריים. מטוסי מיג-21 מוטסים בידי טייסים סובייטים פעלו בזרת התעללה וניסו לתקוף מטוסי תקיפה ישראליים, שהזעה עתה השלים מшибת הפצצה. בתקירת ה-25 ביולי הגדילו הסובייטים לעשות וחדרו לתוך סייני במהלך מרדף אחר אחד ממטוסי חיל האוויר שנגע מטיל אוור-אוור. במקביל, תקיפות חיל האוויר על מארבי טק"א סובייטיים הוכתרו בהצלחה חלקית בלבד. הסוללות הושמדו, אך מטוסי הפנטום הופלו אף הם. בחומרה שבתקירות אלה, ב-13 ביולי, תקפו 20 מטוסי פנטום שנגבו מטוסי סקייהוק נושא מערכות לחימה אלקטרוניות שהגעו מארצות הברית, ארבע סוללות בקרבת התעללה. הסוללות הושמדו, אך מטוס פנטום הופל ומטוס נוסף נפגע קשה. נפילתו של מפקד טייסת הפנטומים, שאיל שמואל חז, במשימתו זו הנחיתה מהלומה מורלית קשה על החיל כולם.⁵⁰

49 שם.

50 מורייס (לעיל העראה 24), עמ' 339 Eliezer Cohen, *Israel's Best Defense. The First Full Story* of the Israeli Air Force, New York 1993, p. 309

בהערכת מצב ב-21 ביולי, מסר ראש אמ"ן, האלוף יריב, כי המקרים סיכמו עם הסובייטים שככל חודשים הגיע אל מוסקבה סגן הנשיא, עלי צברי, כדי לעורוך סיכום מצב מדיני-ביטחוני. אמ"ן הציג התפתחות זו בדאגה וראה בכך התחייבות צבאית סובייטית מרחיקת לכת לביטחונה של מצרים.⁵¹

בנסיבות אלו, כאשר התבחר יותר ויוטר מחיר המדיניות הוזיריה, שאוthonה הוליך דיין מאז שאותו הרסובייטים במצרים, הצורך בחילופה הפך דוחה. את החלופה האסטרטגית הציע הרמטכ"ל, שקרה לעומת איתן ואף להתגרות בסובייטים במטרה להבהיר להם את מחירה הגבוה של ההסתלה. לדבריו, אם כן, היה צורך לחבhir לקרמלין שישראל לא תנаг כמו צ'koslovakia, שצבאה ישב בחיבור ידים עת הפלישה הסובייטית בקייז 1968.⁵² בעמדתו של הרמטכ"ל תמק בראש ובראשונה מפקד חיל האויר, האלוף הוד. מבחינתו ובבחינת טיסיוו, החלופה לעימות היומיומי כבד המחיר עם סוללות הטק"א הייתה להבהיר את העימות למגרש שבו חיל האויר חש עצמה בבית ומסוגל לנצל את יתרונו היחסי, ככלומר ליום קרב אווירי שבו יוכו הטיסים הסובייטים שוק על ירך.⁵³

ב-25 ביולי, הציג מפקד חיל האויר לפני שריה הממשלה את התכנית שפותחה בחיל וושאורה במטכ"ל לקרב אווירי יום עם הסובייטים. בתום הסברים מדויקים לגבי ההיבטים המבצעיים אישרה הממשלה את התכנית (למצוא ירmono 20).⁵⁴

בקרב האויר שנערך ב-30 ביולי השתתפו 12 מיאלווי ההפולות' של חיל האויר, שמונה במטוסי מיראז' וארבעה במטוסי פנטום, וכן הצד הסובייטי שש רבייעות של מטוסי מג-21. ירמו 20 נשן על ביצוע טיסת הטעה של המטוסים הישראלים, כאשר מבנים של המטוסים הסובייטיים ניסו לירט את מטוסי חיל האויר, הופנו לעברם מטוסי היירוט. על פי גרסת חיל האויר הישראלי הופלו בקרב חמישה מטוסים סובייטיים, שניים מטוסיהם

51 דברי ראש אמ"ן אחרון יריב, הערכת מצב מטכ"לית, 21.7.1970, אוסף פרט. Yaakov Bar Siman Tov, *The Israeli Egyptian War of Attrition, 1969–1970*, New York 52

1980, p. 156

53 Yonay (לעלע הערכה (46).

54 ריאיון עם האלוף (מיל') מרודי הוד, בתוק Korn (לעלע הערכה (31), עמ' 232.

נהרגו, ומטוס מיראז' נפגע, אך הצליח לנחות בשטח ישראל.⁵⁵ על פי הגרסה הרוסית, הופלו ארבעה מטוסי מג', שלושה מטוסיים נהרגו ומטוס מיראז' ישראלי נפגע.⁵⁶ כך או כך, המשר הירושאי לסובייטים היה ברור וחוד-משמעי. כפי שאחד מפקדי הטייסות הסובייטיות במצרים, ולריי נסטנקו, ציין בזיכרונותיו, הטייסים הסובייטים החלו לנ��וט בעקבות הקרב זהירות יתר.⁵⁷ שעות ספורות לאחר הקרב ערך הרמטכ"ל בר-לב תדרוך עיתונאי בדלותים סגורות, שבמסגרתו הסביר את הרקע למבצע הישראלי ומסר פרטים על אודזוניו.⁵⁸ עם זאת הוא הדגיש את הצורך לשמור על עצם האירוע בסוד, והתקשרות כיבדה את דרישתו. דיווחים ראשונים על הקרב האויר חסר התקדימים התפרסמו בעיתונות האמריקנית רק חמישים אחר כך, בלי שניתן להם אישור ישראלי רשמי. אותוليل נרכזו מסיבות הניצחון בבסיסי חיל האוור.⁵⁹

מפקח חיל האויר הסובייטי, מarshal פבל קווטוחוב, מיהר לקהיר כדי לברר את נסיבות האירוע.⁶⁰ ב-3 באוגוסט ביצעו הסובייטים פולולת נקמה על מות טייסיהם. הוקן מארב טילים, ויעף חיל האויר הישראלי, שהוטעה באמצעות טילי דמה, והותקפה במטוס טילים. מטוס פנטום ישראלי הופל ומטוס אחר ניזוק קשות.⁶¹ אלו היו האבדות האחרונות של חיל האויר במלחמת העתשה.

גם אם התגובה הסובייטית האינטנסיבית הייתה כווננית, הקרמלין הבין היטב, שמחירות העימות החולץ ומטעצם עם חיל האויר הישראלי איננו רק אבדון חילילם בקרב אלא גם אבדן יוקרה. הדמי השמויות על מסיבות בחיל

55 אתר חיל האויר (לעיל הערה 34), יומן אירופים, יולי 1970.

General Major Air Force (ret.), Valerii Elchianinov, 'Dan prikaz emuv Egypt', *Soldat* 56

Udachi, 2.2001

Jurii V. Nastenko, 'Aviacia v Egypte' in Valerii Z. Safonov (ed.), *Grif Sekretno Sniat* 57
(see note 9)

58 לשכת הרמטכ"ל, 30.7.1970, 'פגישת הרמטכ"ל רב אלוף בר-לב עם עורכי העיתונים', אוסף פרטוי (בגילי המסמך ביקשו להישאר בעליום שם). לתיאור הקרב, ראה לעיל סעיף ב.

59 מורייס (לעיל הערה 24), עמ' 339. השמואה מספרת, כי בחיל האויר המצרי הורמו כosisות וחולפו ברכות. עד אז נחגו הסובייטים ל愍ל בטייסים המצרים וטענו לא אחת, כי מטוסיהם משובחים בשל היישראליים וכי הטייסים המצרים אינם מסוגלים להוכיח זאת. עתה יכולו מצרים להסביר לסובייטים 'ראיינו...!', ויכמן (לעיל הערה 43), עמ' 322.

60 מורייס (לעיל הערה 24), עמ' 340.

61 Yonay (לעליל הערה 46), עמ' 302–304; Korn (לעליל הערה 31), עמ' 225.

האוור המצרי בתגובה לכישלון הסובייטי נשמעו בודאי גם במוסקבה. גם העובדה שישראל לא חשפה הפעם את דבר הקרב כדי לחסוך מן הסובייטים השפה פומבית, לא יכלה להבטיח התנהוגות מרוסנת כזו מצדה גם בעתיד. נוסף על כך, הסובייטים היו חיברים להביא בחשבון שתהיליך ההשלמה היה עלול להוביל גם להצטרפותה של ארצות הברית למערכה ולעלית הסבירות לעימות צבאי סובייטי-אמריקני. מסיכון זה שאפו הסובייטים להימנע בכל מחיר.⁶²

כך או כך נראה כי היאסקלציה לצורכי דה-אסקלציה, כפי שהגדיר את יוזמתו הרמטכ"ל בר-לב ושמומשה באמצעות הקרב האוורי, הייתה מהלך האסטרטגי הנבון, שהניב פרות מדיניים ושעוזד את הצדדים להגעה להפסקת האש. מלחמה כוללת הייתה מיותרת הן בעבר הסובייטים הן בעבר הישראלים. בשבוע האחרון של יולי העלה ארצת הברית הצעה להפסקת האש.⁶³ ישראל קיבל אותה רשמית ב-6 באוגוסט ומצרים למחרת.⁶⁴ ב-8 באוגוסט נכנסה לתוקף הפסקת האש. סעיפי המפתח בהסכם הפסקת האש קבעו, שני הצדדים יפסיקו ירי וגיחות כלשהן, ביבשה ובאוויר, זה אל שטח זה, וכי ישני הצדדים יימנו משינוי הstattatos קוו הצבאי בתוך רצועה ברוחב 50 ק"מ ממזרח וממערב לקו הפסקת האש.⁶⁵ כדי如此, תנאים אלו לא נשמרו בקפידה.

ה. טילים נעל גdots הטעלה

מבחינה של ישראל הנושא החשוב ביותר בהסכם הפסקת האש היה מניעת קידומו של מערך הטילים המצרי-סובייטי לאזרק קו החזות בחסותו. על

⁶² אורי בר-יוסף, הצופה שנדרם: הפעטה מלחמת ים הכנורים ומקורותיה, תל אביב 2001, עמ' .61.

⁶³ חוזם מס' 226 אל המשרד (שר החוץ אבא אבן) מאות ושיםanton (השריר יצחק רבין), 27.7.1970 ; תשובה של אבן אל רבין, חוזם מס' 287, 27.7.1970, ארכיון לאומי, מיכל חץ, 4605, תיק 3/104.1.

⁶⁴ מורייס (לעל הערה 24), עמ' 341–340; בר-יוסף (לעל הערה 62), עמ' 61–62.

⁶⁵ 'הפסקת האש עם מצרים', חוזם מס' 304 אל תא"ל יהושע רביב, מזכיר צבאי לשר הביטחון, מאי אליצור, מנהל מחלקת צפ"א, 11.8.1970, Appendix B: (Secret Provisional Form), US Assurances to be included in a letter to Israel .10/103.3

שמירתו של אזור זה נקי ממערכות טק"א היא ניהלה עימות חסר תקדים עם כוחות מצריים וסובייטיים, שילמה מחיר באבדנס של המשוכלים שבמטוסיה והטובים שבטייסיה, הקיזה את דם של אלף חיילים ופועלים מצרים (וכמה עשרות חיילים סובייטים), והסתכנה בעימות עם ברית המועצות.

במשחק 'טכום האפס' שאותו ניהלו מצרים וישראל סביב קידום הטילים, האינטראס המצרי היה הפוך לחולוטין. בראשית המקרים, הפסקת האש נעודה לאפשר להם לבנות את מערך הטק"א סמוך לקו החזית, כך שעם חידוש האש יתאפשר להם לא רק לספק הגנה עילית לכוחות הקרקע שלהם אלא גם להקנות להם חיפוי אנטי-אווירי שיאפשר את חציית התעלה והתקרבות לתוכו סייני.⁶⁶

גורמי מודיעין בישראל היו מודעים לתפיסה המצראית את יудי הפסקת האש והזיהרו מפני המכונהקדם את מערך הטילים מזרחה בחסותה. אולם החחלטה אם לקבל או לדחות את הצעה האמריקנית נשאה אופי מדיני. העובדה שטרם חתימה על ההסכם, הגיעו הישראלים עם האמריקנים להבנות שיגדרו את האומדנים המעשיים להפרת הסכם הפסקת האש, מעידה בבירור על כך שהישראלים היו מודעים היטב לכוונה המצראית. הם ביקשו להכשיר מבעוד מועד את הקרקע להתקומות אתה, אם באמצעות קבלת אורן יורך מושינגרטן לתקיפת הסוללות בשטח האסור, אם באמצעות קבלת אמצעי לחימה מתוקדים, שיאפשרו התקומות אתה, יותר עם האיום החדש.⁶⁷

בליל הפסקת האש זיהתה טיסת סיור ישראליות שיירות כלי רכב מתחילות לנעו בכיוון התעלה. למחמת גילתה טיסת סיור אחרת כי מצד המצרי מתחילות עובדות להקמת כמה אתרים טילים חדשים, והבחינה בסוללות חדשות המגיעות לרצועת ההקפה של הפעולות הצבאיות.⁶⁸ חלק מסוללות הרים, שנחפרו סמוך לתעלה זמן מה קודם לכן, הוחלפו לצורך לחימה אמיתית.⁶⁹ מאחר שஸיבות בלתי

66 היכל (לעיל הערה 28), עמ' 198–199, 201.

67 בר-יוסף (לעיל הערה 62), עמ' 62–63.

68 מורייס (לעיל הערה 24), עמ' 341. להבדלים במערכות השיקולים של מצרים ושל ברית המועצות בעת קידום מערך הטילים, ראה לעיל סעיף א.

69 'סיכום התיעודוינו בימים האחרונים', אל ניו יורק/וושינגטון (רביון/תקוע) מאות שר החוץ אבא אבן, 14.8.1970, ארכיון לאומי, מיכל חצ. 4604, תיק 10/103.3.

ברורות, ישראל התנגדה לפניה הפסקת האש שמטוסי י-2 ביצעו צילומי אוויר בכו החזית במטרה לקבוע את המצב הקיים,⁷⁰ האמריקנים דחו בשלב ראשון את התלונות הישראלית שהוגשו לאחר שהתגללה המהלך המצרי.⁷¹ רק כעבור כמה שבועות, בתום מגעים תכופים בדרגים בכירים ביותר, שכלו בין השאר פניות מצד שר החוץ אבא אבן ומגעים בין גולדה מאיר לבין עוזר מזכיר המדינה ג'וזף סייסקו,⁷² קיבלה ארצות הברית את עדמת ישראל, כי המקרים הפרו בצורה משמעותית ביותר את הסכם ההקפה.⁷³

כל שחלף הזמן, ומרכז הטילים המצרי באזור התעלה הלק והתעה, כך גם עלה המחיר האפשרי של חיטולו על ידי חיל האויר. הפעם גילה דין תקיפות ודרש לנוקוט את כל האמצעים לחיסול המערך. בר-לב היה יותר והציג כי יישום המבצע לא יסתכם במליך אוויר בלבד וכי תידרש גם פעילות קרקעית נרחבת ממערב לתעלה. הממשלה הסתיימה מן הפעולה מסיבות שונות, בין השאר גם מפני החשש מעימות רחב ממדים עם כוחות סובייטיים ומחידוש האש. בלית ברירה הוחלט להסתפק בקבלת חבילת סיוע אמריקנית כתחליף לשימוש בכוח.⁷⁴

קשה לדעת כיצד הייתה מתפתחת ההיסטוריה, לו התקבלה עדמותו של דין וישראל הייתה מפלה את הפסקת האש ותוקפת את המערך החדש. אבל אי-

70 בר-יוסף (לעיל הערת 62), עמ' 63.

71 ראו 'យוסח התלונה שהוגשה לאו"ם היום', חום מס' 781, אל וושינגטון מאות משרד החוץ, 14.8.1970, ארכיון לאומי, מיכל חצ. 10/103.3, תיק 4604, תיק 13.8.1970. כמו כן ראו בר-יוסף ('UAR violation of recent agreement', 13.8.1970, שם).

72 שיחת ראש הממשלה עם השגריר ברבור, ב-28 באוגוסט, חום מס' 402 אל וושינגטון מאות משרד החוץ, 29.8.1970, ארכיון לאומי; 'שיחת רבין עם סייסקו בעניין הפרת הפסקת האש', חום מס' 59 אל משרד החוץ (שר החוץ אבא אבן) מאות וושינגטון (השגריר יצחק רבין), 5.9.1970, שם.

73 הנרי קיסינגר, *שנותי בבית הלבן*, תל אביב 1980, עמ' 619. אלוף אלי זעירא, נספח צה"ל בשינגטון באותה עת, יומן פגישה לא רשמי עם ראש הס.אי.אי., ריצ'רד הלמס, כהכנה לפגישת הסיכום, שבה אמרה להיקבע עדמתה הרשמית של קהילת המודיעין האמריקנית בשאלות ההפרות. מטרת הפגישה הייתה לשכנע את הלמס בין השאר, בהסתמך על תוכאות הפענוח האמריקני בדבר נוכחות של טענות ישראל. ראש הס.אי.אי., כך נראה, השתכנע. אליו זעירא, *מלחמת יום הכיפורים: מתחום מול מעיאות*, תל אביב 1993, עמ' 37–39.

74 מורייס (לועל הערת 24), עמ' 341.

אפשר שלא להעיר את עמדתו השוקלה של בר-לב, שצין שלושה שיקולים נגד חידוש האש: הראשון, אירצון לחדש את הלחימה, בטרם הושלם לפחות חלקית ביצור המעווזים. השני, הרצון לא להתייפט כמו שיפורים מיוזמתם את הפסקת האש, שכן הדבר עלול היה להתרפרש בעניין ארצות הברית כתמרון התוחמאות מטעם המהלך הפוליטי. לבסוף, החשש שהמצרים ינצלו את ההפרה לתכליות מדינית, וישתמשו בכך כמנוף לקבלת אמצעי לחימה.⁷⁵

השיקולים הללו הכריעו, כאמור, בסופו של דבר את הcpf. בר-לב ציין עם סיום כהונתו בסוף 1971, כי בזכות הפרת ההקפה קיבלה ישראל אמצעי לחימה חשובים בכמות לא מבוטלת.⁷⁶ בעקבות החלטה המדינית בארץ, החל שגיר ישראל בארצות הברית, יצחק רבין, את מגעיו עם האמריקנים בעניין חבילת סיווע אמל"ח, כבר במהלך השיחות על הפרת הפסקת האש.⁷⁷ כפי שלמדוים מסמכי משרד החוץ, אמצעי הלחימה כללו מערכות שבוש אלקטронיות נישאות מטוסים, טילי אוור-קרקע מודגש ררייק, המתביבים על מכ"ם הטוללות, ופצצות מצר CBU לפגיעה במערך הטילים.⁷⁸ פרט לתקנית אחת לא ניצלו המצרים, משך יותר מ-16 חודשים, את היתרון שרכשו בקידום מערכ הטילים, כדי לפגוע בחופש הפעולה של חיל האוויר.⁷⁹

הערכתו של בר-לב את צדקת ההחלטה שלא לחדש את האש בעקבות ההפרה המצרית נכתבה בסוף 1971, כאשר אירעUi מלחתם יום הכנפורים עדין לא האפילו עליה. גורמים אחרים שהתייחסו להחלטה לאחר מלחתם יום הכנפורים היו יותר ביקורתיים. כך למשל גרש ויצמן כי ההימנעות מהשמדת מערך הטק"א עת קידום לקו החזית הייתה טעונה גזילה שעלה שילמה ישראל מחיר יקר ב-1973.⁸⁰ עם זאת, אורי בר-יוסף נוטה לחלק על ביקורתו של ויצמן ודומו. לטענת בר-יוסף, יכולות הכול הקשיים שבהם נתקל חיל האוויר בבואו

75 רב אלוף בר-לב, דוח מסכם, אוסף פרטי.

76 שם.

77 יצחק רבין, פקס שירות, תל אביב 1979, עמ' 303.

78 'התנאים המדיניים ל-'Package', חום מס' 149, מאת וושינגטון/רבין אל המשרד (שר הביטחון משה דיין ושר החוץ אבא אבן), 15.8.1970, ארכיון לאומי, מיכל חצ. 4604, תיק 10/103.3.

79 רב אלוף בר-לב, דוח מסכם, אוסף פרטי.

80 ויצמן (לעיל הערה 43), עמ' 319.

לחסל את מערך ההגנה המצרי במלחמת יום הכיפורים נבעו, במידה רבה, מנסיבות פтиחות המלחמה: מן ההפתעה שהשיטה לחלווטין את תכנית חיל האויר להשמיד את המערך המצרי בבוקר היום השני לקרבנות. לשיטתו, אפשר בהחלט שכניסה למלחמה בתנאים נוחים יותר היהת מאפשרת את השמדת מערך ההגנה האוורי המצרי (לא כמעט אמצעי הלחימה שאלהם התכוון בר-לב ושהושגו הוזות לנטייתו לאיפוק), ומה שנטפס כטעות בדיעבד היה מוערך ⁸¹ אז כמחלק נבען.

סיכום

מאמר זה שם לו למטרה להעריך את יכולות תגובתיה של ישראל לאתגר שהציגו לפניה הסובייטים עת שיגרו כוחות להגנת שמי מצרים במהלך מלחמת ההתשה. בוויכוח הפנימי שהתעורר בישראל בשאלת התגובה הסתמננו שתי גישות מרכזיות: זו של דיון, שחרורה לצמצם עד למינימום את החיכון עם היחידות הסובייטיות, אפלו על חשבון אבדן נכסים אסטרטגיים ממשמעותיים, וזו של הרמטכ"ל בר-לב, שגרסה כי הדרך הייעלה להתמודד עם האתגר החדש אינה רתיעה אלא עמידה איתנה על האינטראסים החיווניים של ישראל, אפלו תוך התנסחות עם הסובייטים. במונחים אסטרטגיים, בר-לב סבר כי במצב שבוamazon מאוזן (אפריל 1970) בcontra בדומה לכך לצד זה או אחר, מה שיכריעו הוא האינטרסים, קרי העובדה שהאינטרס הישראלי בשמירת חופש הפעולה של חיל האויר מעל קו החזית הוא חיוני יותר מאשר האינטרס הסובייטי במניעת חופש זה. לפיכך, הוא אף היה מוכן להסתכן במה שתתפס בעיני אחרים בזמןו כסיכון גבוה מדי. בר-לב עצמו הסביר את גישתו בדוח הסיכום של תקופת כהונתו כרמטכ"ל:

ביצירת הלחץ על מצרים عمדה בפנינו למעשה, בעיה רצינית אחת הרוסים. וכן عمדה בפנינו שאלת כיצד להגביר את הלחץ על מצרים להימנע מגירה מיותרת של ברית המועצות למעורבות נוספת. ובסוגיה זו גרסנו שלושה סוגים של פעילות יזומה.

ראשון, פעילות יזומה שאין לה השלים על השלכה על המעורבות הסובייטית. סוג זה שייכות פעולות הפשיטה מעבר לתעלה, תקריות אש בתעלה וקדומה. בסוג זה של פעילות יזומה הפגיעה במצרים אינה מחייבת את ברית המועצות ב尼克יטת צעדים ממשמעותיים נוספים. פעולות מסווג זה נערכו במשך כל תקופת הלחימה בתעלה, וערך המצטבר היה רב.

הסוג השני, פעולות יזומות שיש להן השלים על המעורבות הסובייטית, אך הן חיוניות להשתתת מטרתנו ועל כן הן בלתי מנעות. לאלה ניתן לשיך את הפעולות האוירית שלנו מבצע 'بوكסר', את הקרב האוורי עם המטוסים הרוסיים (שכן לא היה ספק שם נמנע מפגשים עם המטוסים רוסיים יהיה בהופעת המטוסים רוסיים בזורה מסוימת, די כדי למנוע את

פעילותנו באוטה גורה) ואת תקיפות סוללות הסאמס 3 ליד התעלה. פעילות זו מהו מסוג זה נקבעה בכל אותן מקרים בהם היה מקום להערכה כי הימנעות מפעולה וביא נזק גדול יותר.

הסוג השלישי, פעולות יומיות שיש בהן כדי לגרור את ברית המועצות למעורבות נוספת ואין חינויות להשגת המטרה. אנו מנענו מנקיית סוג זה של פעולות יומיות. הזרירות וההתאפקות בטיפול במקלול פורט סעיד הן ביטוי להימנעותנו מפעולות מסוג זה.⁸²

יחסינו הגומלין האסטרטגיים בין ישראל לברית המועצות במהלך מלחמת ההתשה משמשים כר נרחב לבחינה תיאורטית של היגדים שונים בתורת המיקוח האסטרטגית המודרנית. אין ספק כי ישראל ביצעה טעויות קשות בתקופה זו. החמורה והקשה שבהן היא היעדר מודעות הן לחשיבות שייחסה בראית המועצות למניעת תבוסה מצרית נוספת מלחמה מול ישראל, הן להתעצמותה של גישה אגרסיבית יותר וזהירה פחות בקרמלין באמצעות שנות השישים, שלפיה שימוש נוכחות צבאית הרחק מגבולות ברית המועצות מנוף כשר במדיניות חזק וביטחון. ובכל זאת, התגובה הישראלית להתרבות הסובייטית נעשו על פי כללי חשיבה אסטרטגית נבונה. שיקול רצינלי הביא את דיון, בשלב הראשון, להפסיק את ההפצצות בעומק, בין השאר, כיוון שתועלתו לא הייתה שකלה להסתבכות אפשרית בעימות עם ברית המועצות. ניסיונו לקבוע כללי משחק עם הקרמלין נדחו בידי הסובייטים, בין השאר, כנראה בשל הערכה סובייטית מוטעית כי המשך הלחץ יביא לנסיגה ישראלית נוספת. בחודשים הבאים היטלים העימות הישיר בין ישראל לברית המועצות, בעוד שני הצדדים סופגים מכות קשות אך שומרים על דממה תקשורתית מלאה בנושא.

בכך אפשר אולי לאחד שגיאה ישראלית, שכן לא ברור מדוע ישראל חששה כל כך לחושף את עומק העימות, את העבודה שהילים סובייטים נהרגים על הגנת שמי מצרים ואת המפללה המבישה שספגו הטייסים הסובייטים מיד טיסי חיל האוויר. הניסיון שהצטבר עד אז הוכח כי הקרמלין, במיוחד בתקופת הידרטי שכביר החהלה, הפך לרגע לביירות מבחוץ ו מבית. בהימנעותה ממtan פרסום פומבי לאבדות הסובייטיות, שטעה ישראל מידיה אמצעי חזק

יעיל לריסון מדיניותה של ברית המועצות. עם זאת, האסטרטגיה שהתווה בראַבָּה, שהפכה למקובלת יותר ככל שמחיר המשק העימוט התרבה, הייתה הדרן היילה היחידה לעצור את הדוב הרוסי. קרבת האויר המוצלח היה המעשה הבון בזמן הנכוֹן, ואין ספק כי שימוש תמרור אזהרה למוסקבה מפני העמקת התערבותה בעימוט. בכך תרם משמעותית להפסקת אש, שתנאייה היו קבילים על ישראל, גם אם בסופו של דבר לא יושמו במלואם.

لتמונה זו של בר-לב לא ניתנה עד היום תשומת לב ניאוותה בכתיבת ההיסטוריה הביטחונית של ישראל. מאמר זה ניסה לתקן במעט את התמונה.

